

ВИХОВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ЗАНЯТТЯХ З ДИСЦИПЛІНИ «ДІЛОВА ІНОЗЕМНА МОВА»

INTERCULTURAL TOLERANCE EDUCATION OF HIGHER EDUCATION APPLICANTS IN BUSINESS FOREIGN LANGUAGE CLASSES

У статті розглянуто актуальну проблему виховання міжкультурної толерантності здобувачів вищої освіти на заняттях з дисципліни «Ділова іноземна мова». Проаналізовано існуючі дослідження вітчизняних та зарубіжних учених, у яких висвітлена роль міжкультурної толерантності у сучасному полікультурному середовищі. Розглянуто такі поняття, як «толерантність» та «міжкультурна толерантність» і проаналізовано трактування цих понять вітчизняними дослідниками у сучасній педагогічній науці. Визначено основні аспекти продуктивного виховання міжкультурної толерантності, а саме: лінгвістичні, прагматичні, естетичні, етичні та елітні. У статті вказані основні критерії, які брались як модель для оцінки рівня сформованості міжкультурної толерантності особистості. Відзначається особлива роль міжкультурної толерантності для успішного перебігу комунікації. Наголошується особлива важливість виховання міжкультурної толерантності у здобувачів вищої освіти спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини» під час вивчення дисципліни «Ділова іноземна мова», тому що від підготовки фахівців міжнародного рівня і від ступеня якості виховання міжкультурної толерантності можливо буде залежати майбутнє нашого суспільства. На основі аналізу теоретичних матеріалів та власного практичного досвіду виявлено, що ознайомлення здобувачів з різними культурами та навчання їх орієнтуватися в міжкультурній взаємодії на заняттях з ділової іноземної мови може допомогти розвинути навички, необхідні для успіху на сучасному глобальному ринку. Зазначено, що ефективними методами виховання міжкультурної толерантності спеціалістів у економічній сфері є активне впровадження інтерактивних методів навчання. Доведено актуальність та доцільність виховання міжкультурної толерантності на заняттях з ділової іноземної мови здобувачів спеціальності «Міжнародні економічні відносини».

Ключові слова: толерантність, міжкультурна толерантність, виховання, ділова іноземна мова, полікультурна комунікація.

The article deals with the actual problem of intercultural tolerance education of higher education applicants in business foreign language classes. The existing research of our Ukrainian and foreign scholars, who highlighted the role of intercultural tolerance in the modern multicultural environment was analysed. Such concepts as «tolerance» and «intercultural tolerance» were considered and the interpretation of these concepts by Ukrainian researchers in modern pedagogical science was analysed. The main aspects of productive intercultural tolerance education are defined, namely: linguistic, pragmatic, aesthetic, ethical and elite. The article identifies the main criteria that were taken as a model for assessing the level of formation of intercultural tolerance of the individual. The special role of intercultural tolerance for the successful course of communication in the modern multicultural world is noted. The special importance of intercultural tolerance education in business foreign language classes with students of specialty 292 «International Economic Relations» is emphasized as the future of our society may depend on the training of specialists of international level and the degree of quality of intercultural tolerance education. Based on the analysis of theoretical materials and our own practical experience, it was found that familiarizing applicants with different cultures and teaching them to navigate intercultural interaction in business foreign language classes can help develop the skills necessary for success in today's global market. It is specified that effective methods of intercultural tolerance education of specialists in the economic sphere are active introduction of interactive teaching methods that promote tolerance and empathy, develop critical thinking and problem-solving skills that are applied in a wide range of professional contexts. The relevance and expediency of intercultural tolerance education during business foreign language classes for students of the specialty «International Economic Relations» has been proven.

Key words: tolerance, intercultural tolerance, education, business foreign language, multicultural communication.

УДК 81'243:378.1:371.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/68.2.38>

Долженко М.В.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри іноземних мов
Університету імені Альфреда Нобеля

Беспалова Н.В.,
ст. викладач кафедри іноземних мов
Університету імені Альфреда Нобеля

Волобуєва П.С.,
ст. викладач кафедри іноземних мов
Університету імені Альфреда Нобеля

Волобуєва А.О.,
викладач кафедри іноземних мов
Університету імені Альфреда Нобеля

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Виховання високих моральних якостей у здобувачів вищої освіти завжди було актуальним завданням для викладачів ВНЗ. Виховання у молоді готовності жити в полікультурному суспільстві та виховання в неї толерантності, поваги до духовних надбань свого та інших народів, культури міжнаціональних

взаємин, усвідомлення свого «культурного Я», власної неповторності й гідності, неприйняття будь-яких форм насильства, а також утвердження толерантності у взаємовідносинах, кидаючи виклик стереотипам і розвиваючи навички критичного мислення, є головним компонентом повної реалізації потенціалу освіти. Лише таким чином ми можемо гарантувати, що всі здобувачі вищої освіти матимуть можливість навчатися, рости та

робити свій внесок у більш толерантний і різноманітний сучасний світ.

Під час занять з дисципліни «Ділова іноземна мова», навчаючи майбутніх фахівців, а саме здобувачів спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини», викладачі іноземних мов мають робити акцент на тому, що ділове спілкування у міжнародному аспекті є складним процесом і воно повинно відбуватися так, щоб унеможливити будь-який міжнародний конфлікт, спричинений зіткненням різних уявлень про належну поведінку.

У сьогоденському суспільстві роль освіти у сприянні міжкультурної толерантності є як ніколи важливою. Під час вивчення систем формальних та неформальних правил і норм поведінки, звичаїв, традицій різних країн, особливостей поведінки працівників та стилю керівництва в організаційних структурах різних рівнів, ми маємо також формувати у наших здобувачів вищої освіти свідомість і вміння впливати на їх ставлення до інших культур та сприйняття більш інклюзивного та прийняттого суспільства. Заохочуючи їх ставити під сумнів власні припущення та упередження, озброївши навичками критичного мислення, викладачі допомагають створити більш поінформоване громадянство, яке краще підготовлене до участі в змістовному діалозі. Ця здатність критично мислити особливо важлива, коли мова йде про вирішення суперечливих питань, оскільки вона дозволяє їм розглядати ці проблеми з різних точок зору та формувати власну думку на основі доказів і аргументів та вірити, що вони можуть створити більш толерантне суспільство, покращивши свої навички спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемою виховання толерантності, формування духовних та моральних цінностей дітей та молоді в Україні працюють вітчизняні вчені О. В. Безкоровайна, І. Д. Бех, Н. М. Бирко, О. В. Волошина, О. А. Грива, Я. В. Довгополова, О. Т. Зарівна, А. В. Зінченко, О. М. Коберник, Е. І. Койкова, Л. Ф. Лозинська, О. С. Матієнко, Л. Ю. Москальова, Л. С. Олексюк, Д. І. Пащенко, О. В. Столяренко, О. В. Сухомлинська, Ю. В. Тодорцева та ін.

«Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища» є темою дисертаційного дослідження О. А. Гриви. Поняття «міжкультурної толерантності», яка необхідна для налагодження ділових стосунків та міжкультурної взаємодії, розкривають в своїх дослідженнях А. І. Альошина, М. О. Маннанова, І. М. Палько, Л. Р. Слобожанкіна, Г. Р. Фаршатова та ін.

Вихованню міжкультурної толерантності студентів у процесі вивчення іноземної мови присвячує наукову статтю І. О. Білецька, в якій окреслює особливості формування толерантних взаємостосунків студентської молоді у процесі полікультурного виховання.

Проблему виховання міжкультурної толерантності студентів коледжів засобами вивчення іноземних мов в Україні для успішної міжкультурної комунікації в своєму дисертаційному дослідженні описує Н.С. Барбелко і надає критеріально-показникову характеристику рівнів сформованості міжкультурної толерантності молоді студентського віку.

І. М. Палько розглядає критерії сформованості міжкультурної толерантності в лінгвістичному та соціально-педагогічному векторах майбутнього соціального педагога.

Надія Корпач і Світлана Олешак в статті «Виховання толерантності в студентів вищих навчальних закладів» у позааудиторній виховній роботі рекомендують проводити круглі столи, кураторські години, формувати загальне толерантне ставлення під час проведення загальноуніверситетських свят упродовж року, залучати до волонтерської діяльності.

Треба визнати той факт, що у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі накопичений значний обсяг досліджень, присвячених вивченню проблеми толерантності, але ми вважаємо, що саме проблемі виховання міжкультурної толерантності у здобувачів вищої освіти спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини» під час вивчення дисципліни «Ділова іноземна мова» має бути присвячена особлива увага тому, що ми готуємо фахівців міжнародного рівня і від ступеня якості виховання міжкультурної толерантності можливо буде залежати майбутнє нашого суспільства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сприймаючи виховання як цілісну систему, яка включає такі елементи як мета, завдання, зміст, методи, засоби і форми організації виховання, перш ніж звернутися до конкретних аспектів здійснення моделювання процесу виховання міжкультурної толерантності у здобувачів вищої освіти, ми мали визначити критерії, за якими можливо оцінити рівень сформованості міжкультурної толерантності особистості. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, ми будемо користуватись критеріями, які відповідно до структури, яка включає когнітивний, мотиваційно-стимулюючий, емоційно-оціночний, комунікативно-діяльнісний та особистісно-рефлексивний компоненти, визначає Н. С. Барбелко:

– *пізнавальний критерій*, який включає в себе знання про толерантність, міжкультурну толерантність, її суть, зміст; про якість толерантної особистості; знання іноземної мови; соціокультурні знання: про країну, мова якої вивчається, соціальні та культурні особливості, традиції, спосіб життя, правила етикету; знання основ міжкультурної комунікації (стилі спілкування, мова жестів, стиль ділової кореспонденції); спільне та відмінне у рідній культурі та іноземній;

– *аксіологічний критерій*, який включає в себе інтерес, бажання, готовність до міжкультурної взаємодії. Недостатньо володіти іноземною мовою, основами міжкультурної комунікації, знаннями про культурні реалії тієї чи іншої країни, потрібно ще й прагнути встановлювати міжкультурні контакти, прагнути до культурного взаємозбагачення;

– *афективний критерій*, який включає в себе ставлення людини до себе як самотньої, неповторної особистості; почуття приналежності до рідної культури; позитивне емоційне сприйняття іншого, його думок, поглядів, способу життя;

– *поведінковий критерій* включає в себе впевненість в собі, вміння долати сформовані стереотипи, вміння здійснювати міжкультурну комунікацію на толерантній основі, вміння стримувати себе, уникати конфліктних ситуацій, адаптуватися до певних норм поведінки, вміння виступати в ролі посередника між культурами;

– *особистісний критерій*, який включає в себе моральні риси особистості, необхідні для толерантної взаємодії (емпатія, гуманність, стриманість, доброзичливість, відповідальність, перцепція та ін.); включає в себе осмислення людиною навколишнього світу, усвідомлення себе в цьому світі в якості носія певних культурних традицій, своєї діяльності і того, як її сприймають і оцінюють інші [2, с. 132].

Саме для послідовної реалізації етапів виховної діяльності на практиці, що сприяє розвитку толерантної особистості та встановленню рівня сформованості міжкультурної толерантності у здобувачів вищої освіти, ми вважаємо важливим методологічну діяльність викладачів іноземних мов щодо відбору соціокультурного матеріалу, який завдяки змістовому наповненню та національно-культурній насиченості, національно-забарвленій лексиці, яка є ретранслятором культурних особливостей певної нації, сприятиме підвищенню інтересу здобувачів використовувати актуальну інформацію з життя представників інших культур, набуваючи особистісного досвіду міжкультурного спілкування.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розглянути існуючий в освітній практиці механізм трактування складових такого поняття як «міжкультурна толерантність», проаналізувати підходи до виховання толерантності у молоді, а також окреслити особливості виховання міжкультурної толерантності у здобувачів вищої освіти під час вивчення дисципліни «Ділова іноземна мова».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Стратегічним завданням освіти та перспективними напрямками підготовки фахівців у XXI столітті має бути гармонійне поєднання професіоналізму, наукового світогляду та особистісних

якостей майбутніх спеціалістів. Важливим завданням вищої освіти є виховання фахівця, який відрізняється насамперед толерантністю і терпимістю до різних думок, поглядів та переконань, неупередженістю в ставленні до колег, партнерів і подій. «Сучасне студентство як майбутня інтелектуальна еліта країни може й повинно стати активним провідником ідей толерантності, гарантуючи цим стабільний розвиток суспільства» [6, с. 90].

Поняття «толерантність» є складним явищем і може трактуватися з багатьох позицій – соціологічної, філософської, культурологічної, етнологічної, політологічної, психолого-педагогічної, тощо. У «Філософському енциклопедичному словнику» зазначено, що толерантність – це доброзичливе, або принаймні, стримане ставлення до індивідуальних і групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних) [9].

У численних працях науковців та словниках ми знайшли велику кількість дефініцій «толерантності», але нас цікавить саме педагогічна думка.

Дослідниця О. Волошина розглядає толерантність як моральну якість особистості, що характеризує терпиме ставлення, повагу, сприйняття та розуміння інших людей, незалежно від їхньої етнічної, національної або культурної приналежності; інших поглядів, характерів, звичок; різних культурних груп чи їхніх представників, різноманітних форм самовираження та самовиявлення людської особистості [4].

Я. Довгополова переконана, що толерантність – це насамперед компроміс, який включає обопільну готовність до певних вчинків, що стає основою мирного співіснування. Її слід розглядати як здатність бачити в іншій людині саме іншу – носія інших цінностей, логіки мислення, інших норм поведінки, усвідомлення її права бути іншою; безумовно позитивне ставлення до несхожості, емпатичне бачення іншої людини [5, с. 49].

На думку дослідниці О. Матієнко, толерантність – складне і багатогранне утворення, важлива моральна якість особистості, завдяки якій спілкування між людьми стає виваженим, що, у свою чергу, сприяє знаходженню істини навіть у конфліктній ситуації; це якість, яка проявляється насамперед у повазі до почуттів, звичаїв, вірувань, політичних уподобань та інтересів інших людей; толерантність є взаємоповагою через взаєморозуміння та основою цивілізованих стосунків [7, с. 26].

В нашому випадку йдеться про поняття «міжкультурна толерантність», яку в своїх дослідженнях І. О. Філатенко визначає як «інтегративну якість особистості, що формується в процесі соціалізації, професійної, освітньої діяльності й особистісного зростання, підґрунтям якого є виражена готовність до міжкультурного діалогу на засадах поваги, розуміння, прийняття та визнання відмінностей обох сторін. Вона містить комплекс

засвоєних знань і прийомів, які особистість може використовувати в міжкультурному діалозі, та характеризується наявністю умінь, що дозволяють адекватно оцінити комунікативну ситуацію, співвіднести наміри з передбачуваним вибором вербальних і невербальних засобів, досягти комунікативних цілей» [8, с. 260].

На думку провідних методистів, для продуктивного виховання міжкультурної толерантності у здобувачів вищої освіти у процесі вивчення іноземних мов, необхідно враховувати цілу низку окремих аспектів: лінгвістичні (навчання лексики), прагматичні (правила поведінки зумовлені конкретною ситуацією та культурою), естетичні (що приймається за норму в одній культурі і відрізняється від норм іншої країни), етичними (що відображає моральні цінності), елітні (література, мистецтво певного народу). Кожен з цих аспектів має свої можливості активізації. Так, лінгвістичні аспекти навчання полікультурного спілкування – це уміння визначати правильну лінію мовної поведінки в іншомовному середовищі, що гуртується на знанні особливостей менталітету носіїв мови. Для адекватного спілкування інформацію потрібно перекладати не дослівно, а знати що і коли необхідно сказати в конкретній ситуації. Важливою умовою досягнення такого рівня спілкування іноземною мовою є не тільки знання способів вираження думок носіями мови, а й уміння співвідносити їх з нормами і звичними зворотами рідної мови. Розвиток таких навичок відбувається через етикетну лексику при одночасному зіставленні її з еквівалентами рідної мови. Завдання викладача не просто подати лексичні кліше, а й рефлексувати їх на рідну мову та проаналізувати частоту вживання в повсякденній рідній культурі. Зіставлення, вироблене паралельно, дає студентам можливість адекватно вживати ту чи іншу лексичну одиницю [3].

Сьогодні викладання іноземної мови неможливе без вивчення основних особливостей і характеристик, які притаманні різним культурам, оскільки саме вони визначають особливості спілкування іноземною мовою. Рівноправний діалог представників різних культур передбачає не тільки достатній рівень володіння іноземною мовою, але й сформованість міжкультурної компетенції співрозмовників та наявності такої якості особистості, як міжкультурна толерантність [1, с. 63].

Оскільки світ стає все більш глобалізованим, уміння ефективно працювати з людьми з різним культурним середовищем стає критично важливою навичкою в діловому світі. Зараз багато компаній працюють у міжнародному масштабі і від працівників очікується взаємодія з колегами, клієнтами та замовниками з усього світу. Враховуючи цю реальність, для вищих навчальних закладів важливо підготувати здобувачів вищої освіти до

викликів роботи в різноманітних середовищах. Одним із способів зробити це є виховання міжкультурної толерантності на заняттях з дисципліни «Ділова іноземна мова». Ознайомлюючи наших здобувачів з різними культурами та навчаючи їх орієнтуватися в міжкультурній взаємодії, ці заняття можуть допомогти розвинути навички, необхідні для успіху на сучасному глобальному ринку.

Перш за все, на заняттях з дисципліни «Ділова іноземна мова» викладачі дають можливість познайомитися з різними культурами. Мова та культура глибоко переплетені, і вивчення іноземної мови часто передбачає знайомлення із звичаями, традиціями і цінностями людей, які розмовляють цією мовою. На заняттях з «Ділової іноземної мови» здобувачі вищої освіти мають можливість вивчити не лише механізми мови, але й культурний контекст, у якому вона використовується.

У грудні 2023 року викладачами кафедри іноземних мов Університету імені Альфреда Нобеля вперше було проведено кейс-батл серед здобувачів освіти 2-4 курсів спеціальності «Міжнародні економічні відносини», котрі вивчають дисципліну «Ділова іноземна мова». Використання кейс-методу є звичним для наших здобувачів освіти, так як він активно застосовується на заняттях з ділової іноземної мови, але зазвичай це відбувається в межах однієї академічної групи. Цього року було вирішено спробувати вийти за ці межі і провести своєрідний батл серед здобувачів освіти різних курсів. Батл складався з двох етапів. На першому етапі здобувачам надавався кейс заздалегідь, тобто у них був час розглянути його, проаналізувати, знайти вирішення проблем, представлених в кейсі. Результати своєї роботи здобувачі представляли під час кейс-батлу у вигляді презентацій. На другому етапі здобувачам надавалися два міні-кейси для розгляду безпосередньо на батлі і протягом п'ятнадцяти хвилин кожна команда обговорювала один міні-кейс, і презентувала результати своїх обговорень.

В межах нашого дослідження відносини між учасниками різних команд представляють найбільший інтерес. Після презентації підготовлених заздалегідь кейсів, учасники протилежної команди задавали питання. І саме під час цієї частини батлу можна було прослідкувати рівень сформованості толерантності учасників заходу, їх рівень готовності до конструктивного сприйняття критики, чи здатні вони поставити під сумнів свою точку зору і подивитись на вирішення суперечливої проблеми з іншого кута, чи є виправданим перехід на особистості під час такого роду дискусій, або можливо буде правильним поставити себе на місце іншої людини і спробувати зрозуміти і прийняти її погляди. За результатами цього заходу ми прийшли до висновку, що наші здобувачі освіти мають достатньо високий рівень

сформованості міжкультурної толерантності, але, звісно, недоліки також були присутні, адже рівень напруженості на деяких етапах дискусій був дуже високий. Також, слід наголосити на необхідності зворотного зв'язку від членів журі цього батлу. Для нас, викладачів, було важливим підкреслити як всі сильні сторони кожної команди, беручи до уваги критерії сформованості міжкультурної толерантності, так і вказати на недоліки і надати рекомендації для їх подолання.

Отже, такого роду заходи вносять вагомий внесок у виховання міжкультурної толерантності – компоненту реалізації потенціалу освіти, що в подальшому допоможе майбутнім спеціалістам максимально уникати виникненню конфліктних ситуацій і приведе до успішної професійної діяльності в полікультурному середовищі.

Окрім виховання міжкультурної толерантності, на заняттях з дисципліни «Ділова іноземна мова» викладачі також можуть допомогти здобувачам розвинути інші важливі навички для роботи. Наприклад, на цих заняттях часто наголошується на командній роботі та співпраці, оскільки їх заохочують працювати разом над проєктами та презентаціями, кейсами та бізнес-кейс батлами, навчають як організувати роботу команди, в якій є представники різних культур, як поводити себе перебуваючи за кордоном, як успішно вести бізнес у країнах, де культура суттєво відрізняється від нашої культури, тощо. Цей досвід відображає реальність багатьох сучасних робочих місць, де працівники повинні співпрацювати з колегами з різних професій і культур, вирішувати конфлікти та використовувати унікальні погляди та сильні сторони членів команди.

Ці навички високо цінуються роботодавцями, оскільки вони сприяють створенню більш інклюзивного та інноваційного робочого середовища. Крім того, беручи участь у дискусіях і дебатах про бізнес-практику та культурні норми, здобувачі на цих заняттях розвивають критичне мислення та навички вирішення проблем, які застосовуються в широкому діапазоні професійних контекстів. Включаючи міжкультурний зміст у навчальну програму, вищі навчальні заклади надсилають потужне повідомлення про важливість різноманітності та забезпечують структуроване та сприятливе середовище для здобувачів вищої освіти, щоб досліджувати та оскаржувати власні припущення та упередження. Без цих можливостей вони, швидше за все, будуть покладатися на стереотипи та узагальнення під час взаємодії з людьми з різних культур, що може перешкоджати ефективній комунікації та співпраці.

Висновки із цього дослідження і подальші перспективи в цьому напрямку. Із нашого дослідження можемо зробити висновки, що виховання міжкультурної толерантності у здобувачів вищої

освіти нефілологічних спеціальностей на заняттях з дисципліни «Ділова іноземна мова» є важливою складовою подальшої успішної кар'єри здобувачів. Слід зазначити, що вагома роль у цьому процесі відводиться інтерактивним методам навчання, а саме: рольовим іграм, дискусіям, «мозковим штурмам», кейс-методам, так як вони безпосередньо занурюють студентів у міжкультурне середовище і тим самим сприяють вихованню толерантності та поваги до культур різних країн світу, емпатії та гуманності; розвитку критичного мислення та навичок міжкультурного спілкування. Тому, вважаємо необхідним викладачам приділяти більше уваги вихованню міжкультурної толерантності, адже це один із ключів формування всебічно розвиненої та фахово спроможної особистості вести професійну діяльність у полікультурному середовищі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Барбелко Н. С. Виховання міжкультурної толерантності студентів коледжів у процесі вивчення іноземної мови : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Наталя Степанівна Барбелко. Житомир, 2015. 304 с.
2. Барбелко Н. С. Критеріально-показникова характеристика рівнів сформованості міжкультурної толерантності студентів коледжів в процесі вивчення іноземної мови. Вісник Житомирського державного університету. Випуск 5 (77). Серія «Педагогічні науки». 2014. С. 131-135.
3. Білецька І.О. Виховання міжкультурної толерантності студентів у процесі вивчення іноземної мови. *European Humanities Studies*. Slupsk: Academia Pomorska w Slupsku, 2016. С. 28–34.
4. Волошина О. В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Оксана Василівна Волошина. Вінниця, 2007. 197 с.
5. Довгополова Я. В. Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Яна Володимирівна Довгополова. Луганськ, 2007. 209 с.
6. Корпач Н., Олешак С. Виховання толерантності у студентів вищих навчальних закладів. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2015. № 1 (302): Серія «Педагогічні науки». С. 90-94. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/6603>
7. Матієнко О. С. Виховання толерантності у старшокласників середніх загальноосвітніх ліцеїв Франції : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Олена Степанівна Матієнко. К., 2006. 208 с.
8. Філатенко І. О., Шевчук І. К. Міжкультурна толерантність як складова міжкультурного діалогу в освітньому процесі вищого навчального закладу. *People and the world: global problems of human development abstracts of the XIV International Scientific and Practical Conference Prague, Czech Republic (December 18-20, 2023)*. P. 259-261.
9. Філософський енциклопедичний словник. К. : Абрис, 2002. 742 с.